

Bevezetés a Héber Bibliába/Ószövetségbe: bibliai irodalomtörténet

Prófétai irodalom

Koltai Kornélia

2018.11.21.

Az óra vázlata

- A „próféta” szó tisztázása
- A próféták könyveinek kánoni elhelyezkedése
- A próféta története a Héber Biblia beszámolója alapján
- Műfajok a prófétai irodalomban
- Rövid kitekintés az utókor megítélésére-témakörre
- A próféták működésének jellege, tevékenységük Illés, Ámósz és Jónás példáján keresztül: összehasonlító elemzés

A „próféta” szó etimológiái

- A gr. kifejezés:
  - gr. *pro* ('-ért, helyett, miatt' stb.) és *phemi* ('beszélni')
  - *prophetes*: személy, aki publikusan tudósít, (ki)hirdet → hírnök, szóvivő, beszélő
  - korai időktől fogva: isteni akarat közlője jóslatokban, személy, aki Isten nevében beszél
- A hb. kifejezés:
  - LXX: hb. נבִּיא (*nábí'*) ← az akk. *nabu* ('hirdet, hív'), az arab *naba'a* ('közöl') szóval hozható összefüggésbe, ill. az akk. *nabiu(m)* ('meghívott') → 'hirdető' + 'meghívott'

A „próféta” szó egyéb megjelenési formái

- Hitpa'él-igetörzsben: התנבא – eksztatikus állapotra utal: 1Sám 10,5 és 11; 1Sám 19,20–21: 'eksztázisba kerül, révületbe esik'
- Nif'al-igetörzsben: נבא – prófétai beszédre utal: Ám 3,8; Ám 7,15 stb.: 'hirdet, hív, prófétaként beszél'
- Egyéb kifejezések:
  - חזה (*hoze(h)*), ראה (*ro'e(h)*) – a próféta látomásos jellegére utal: 2Sám 24,11; 1Sám 9,9 és 11 és 18–19: 'látó, látnok'

A prófétai könyvek elhelyezkedése a kánonban

- Héber Biblia:

- *Próféták* (נביאים – *N^ebí'ím*) – önálló egység a *Tóra* (תורה) után és az *Írások* (כתובים) előtt
- Korábbi / Korai próféták (נביאים ראשונים – *N^ebí'ím risóním*):
Józsua, Bírák, 1-2 Sámuel, 1-2 Királyok (történeti könyvek)
- Későbbi / Kései próféták (נביאים אחרונים – *N^ebí'ím ah^aróním*):
Ézsaiás (hb. Jesája; Izajás), Jeremiás, Ezékiel (+ *dódekaprophetón*):
Hóseás, Jóel, Ámósz, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhúm, Habakuk,
Zofóniás, Haggeus, Zakariás, Malakiás
- Dániel: az *Írások* (כתובים – *K^etúbím*)-ban kapott helyet

A prófétai könyvek elhelyezkedése a kánonban

- LXX (Septuaginta):

- Prófétai könyvek: Ézsaiás (hb. Jesája; Izajás), Jeremiás, Jeremiás siralmi, BÁRUK KÖNYVE, Ezékiel, Dániel + *dódekaprophetón*

→ *Protestáns Biblia:*

Próféták: Ézsaiás, Jeremiás, Jeremiás siralmi, Ezékiel, Dániel + *dódekaprophetón*

→ *Katolikus Biblia:*

Próféták: Izajás, Jeremiás, Siralmak, BÁRUK, Ezekiel, Dániel + *dódekaprophetón*

A prófétaóság intézménye a HB rekonstrukciója alapján: a kezdetek

- i.e. II. évezred: Mezopotámia, Szíria, Fönícia, Palesztina

látnokok, ekstatisztikus révületben isteni utasítások közvetítése, jóslás

→ korai prófétaóság egyes megnyilvánulási formái mutatnak hasonlóságot (Jezábel föníciai királylány 450 Baal-prófétát hoz magával)

– prófétaoközösségek megjelenése: i.e. 11. sz.-tól

JHWH szentélyeiben, egy-egy vezető körül csoportosulnak, pl.:
Sámuel körül (1Sám 10,5; 1Sám 19,20), később:

Illés körül (1Kir 18,4)

Elizeus körül (2Kir 2,3–18; 2Kir 4,38; 2Kir 6,1; 2Kir 9,1)

A korai prófétaóság kiemelkedő képviselői

- Sámuel: kultikus tevékenység, a szent sátor őre, bíra, „látnok” (*ro'e(h)*), prófétaai körökkel kapcsolatban, politikai szerepvállalás a *királyság* létrehozásában
- Gád és Nátán: *Dávid* prófétaai (1Sám 22,5; 2Sám 24,11; 2Sám 7,12; 1Kir 1)
- a prófétaóság *Salamon* alatt már szembefordul a királyság intézményével, az ősi törzsszövetség vallási értékeit kívánja visszaállítani, ellenzéki formát ölt, ld. Ahijjá jövendölése (1Kir 11,29–39), ítélethirdetése Jeroboám felett (1Kir 14,1–19); Semaja békés közvetítése É és D között (1Kir 12,21–24), Jéhu jövendölése Baasá pusztulásáról (1Kir 16,1–4 és 7–13)

A prófétaóság intézménye a HB rekonstrukciója alapján: a fordulatok

- 1) a prófétaói mozgalom történetének újabb szakasza: Omri-dinasztia (i.e. 882–841) ideje, a kánaáni kultusz virágzása
- prófétakörök ellenállása: 2Kir 1–6; Illés és Elizeus fellépése a JHWH-vallás, Izrael ősi kultusza képviselőjében

A próféta intézménye a HB rekonstrukciója alapján: a fordulatok

2) KLASSZIKUS PRÓFÉTASÁG

Írópróféták (bár megtévesztő az elnevezés, mert a próféták beszédeket mondtak, és később foglalták írásba és gyűjtötték össze beszédeiket),

i.e. 8. sz.-tól, első képviselő: Ámósz

– párhuzamosan létezik a hagyományos, ősi próféta is, szerteágazó tevékenységgel, jelleggel:

vándorló próféták,

kultikus próféták (papság környezetében),

udvari próféták (király környezetében)

→ hivatalos kultikus-nemzeti vallási vonal képviselői: kultuszgyakorlat fontossága, kiválasztottság képzelet, optimista jövőlátás → hamis próféták

A prófétaóság intézménye a HB rekonstrukciója alapján: a fogság után

- előtérbe kerül: az üdvösséges jövő képzete, a végidő, apokaliptika (Ézs 24–27 és 34–35 és 56–66), Jóel, Zak 9–14
- fókuszba helyeződik az új közösség megalakulása, az újjáépít(kez)és-tematika:
  - kultusz, papság, áldozatok fogalma (Hag, Zak, Mal stb.)

i.e. 11. sz.	Sámuel	
i.e. 9. sz.	Illés és Elizeus	É
i.e. 8. sz.	(Jónás) Ámósz Hóseás (Ozeás) [Proto]-Ézsaiás (hb. Jesája; Izajás) (1–39) Mikeás	a könyv szerzőjének tartott próféta működési ideje É É D D
i.e. 7. sz.	Náhum Zofóniás (hb. Cefanja; Szofóniás) Habakuk Abdiás Jeremiás	
i.e. 6. sz., fogság	Ezékiel [Deutero-Ézsaiás (40–55)]	Babilon Babilon
i.e. 6. sz. és azt követően	Dániel	Babilon, Perzsa Bir. területe stb. a könyv záró szerkesztési ideje: i.e. 2.sz
fogság után	Haggeus Zakariás [Trito-Ézsaiás (56–66)] Malakiás Jóel Jónás	A könyv keletkezésének ideje szerint

Műfajok a próféta irodalomban

- Elbeszélések (formai szempontok)

- 1. személyben mondott: Hós 3; Ézs 6; Jer 1 stb.
- 3. személyben mondott: Ám 7,10; Hós 1; Ézs 7 stb.

(tartalmi szempontok)

- *látomásokról* (párbeszédes is; a hallásnak is jut benne szerep: Ám 7,15; Jer 1,6; Ez 3,1 stb.), fogság után jelentős!
- *meghívásokról* (mennyei udvartartástól: Ézs 6,1; Ez 1–3 stb., személyesen Istentől jön a meghívás: Ex 3 stb.)
- *szimbolikus cselekedetekről* szóló beszámolók (Jer 28,12; Ez 4; maga az életállapot is szimbólummá válik: Hós 1; 3 stb.)

Műfajok a prófétai irodalomban

- Prófétai mondások

- Isten nevében mondott kijelentés: orákulum – üdvösséget (*üdvhirdetés, ígéret*) vagy veszedelmet hozó esemény meghirdetése (*fenyegető prófécia*); bevezető, kísérő, záró formulái: ויהי דבר יהוה, כה אמר יהוה, נאום יהוה
- *jajmondások* (Ézs 5,8-tól; Ám 6,1-től stb.)
- *vitabeszédek* (Ám 3,3–6; Hag 1,2 és 4 stb.)
- *intések* (Ám 5,4–5; Jer 4,1–2)

Műfajok a prófétai irodalomban

- Kölcsönzött beszédformák
  - *himnuszok* (Náh 1,2–8 stb.)
  - *halotti siratóénekek* (Ám 5,1–3 stb.)
  - *gúnydal* (Ézs 47 stb.)
  - *perbeszéd* (Mik 6,1–5 stb.)

Próféták a zsidó tradícióban

- évszázadokkal későbbi rabbinikus *értelmezés* (b*Megilla* 14a):
  - 48 próféta
  - 7 prófétaasszony (Sára, Mirjám, Debóra, Anna, Abígajil, Hulda, Eszter)
  - → *tradíció, emlékezet*
  - → amire reflektál: eleve meghatározott tradíció keretében született

Próféták a HB-ben a kulturális emlékezet fényében

- Jelzőik, jellemzőik (tevékenységük, küldetésük jellegéből adódóan):
  - *az elnyomottak szószólói* (kül. társ.-i származás ellenére is)
  - *a JHWH-hit, a monoteizmus elkötelezett harcosai*
  - *a sivatagi ideál, a pásztori nomád életforma képviselői* (Hóseás, Ézsaiás, Mikeás, Jeremiás)
  - *tabudöntögetők, „polgárpukkasztók”*
  - *ítéletet és üdvösséget hirdetők*

Próféták a HB-ben az utókor értelmezése alapján

- előítéletek, melyek befolyásolják az értelmezést:
  - nagyrészt nem kortárs,
  - nem tárgyilagos lejegyzések, melyek feltehetően pozitív attitűddel készültek,
  - további értelmezői rétegek ráarakódása a szövegekre →
    - a próféták megítélésében meg vagyunk vezetve
    - további jelzőik lehetnek (tevékenységükből, küldetésükből adódóan):
- *provokátorok*
- *látens kultúratagadók, kultúrpezzimisták*
- *általános büntetést hirdető, igazságtalanul általánosítók*
- *elitisták, magukat a többiek fölé helyezők stb.*

Illés

Elijah

James Tissot

(1896 és 1902 között)

Forrás:

<https://www.gci.org/files/images/jt/TissElij.jpg>

Adalékok az Illés-ciklushoz

Történelmi kor, kulturális, politikai háttér:

Aháb, Omri fia királysága (i.e. 873–853), Ahazja királysága (i.e. 853–852) idején működik

Samária a főváros

a korábban „krónikus Baal-kultusz most akuttá válik”: a városban **Baal-templom** épül (1Kir 16,29.32 stb.), a városi felső rétegek és az udvar Baalt tiszteli, **szövetségi politika** az ÉK-i és ÉNY-i szomszédokkal, **házasságkötéssel** is megpecsételve azt ← szövetséges politikai elismerése miatti **engedmények**

Műfaj: különálló történetek egybefűzése: 1Kir. 17–19;
2Kir. 2,1–17

Az Úr (JHWH) vallásának propagandája: a Baal-vallással szemben (1Kir 18.)

- (A népnek) „**Meddig sántikáltok még kétfelé? Ha az Úr az Isten, kövessétek őt, ha pedig Baal, akkor őt kövessétek!**” De a nép nem felelt egy szót sem.
- „**Én maradtam az Úr egyetlen prófétája, Baal prófétái pedig négyszázötvenen vannak.**”
- „**Kiáltsatok hangosabban, hiszen isten ő! Talán elmélkedik, vagy a dolgát végzi, vagy úton van, vagy talán alszik, és majd fölébred.**” (Baalról, Baal prófétáinak)

• 1Kir 18,21

עֲרַמְתִּי אֶתְכֶם פְּסָחִים עַל־שְׁתֵּי הַסַּעֲפִים
אִם־יְהוָה הָאֱלֹהִים לָכֵן
אַחֲרָיו וְאִם־הַבַּעַל לָכֵן אַחֲרָיו
וְלֹא־עָנּוּ הָעָם אֶתּוֹ דְּבַר:

• 1Kir 18,22

אֲנִי נֹתַרְתִּי נִבְיָא לִיהוָה לְבַדִּי
וְנִבְיֵי הַבַּעַל אַרְבַּע־מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים אִישׁ:

• 1Kir 18,27

קִרְאוּ בְּקוֹל־גְּדוֹל'
כִּי־אֱלֹהִים הוּא כִּי שִׁיחַ
וְכִי־שָׁיַג לוֹ
וְכִי־דָרַךְ לוֹ אֹלְגֵי יֶשֶׁן הוּא וַיִּקְוֶי:

Az illési propagandisztikus performansz verbális dimenziójának elemzése

közlés:

- kategorikus utasítás
- nagyon direkt és kizárólagos, „vagy-vagy politika”, leegyszerűsítés, egyértelműség, a másik istenének kicsúfolása is a kizárólagosság kinyilvánításának szolgálatában

a propagandista attitűdje:

- az empátia teljes hiánya
- a célközönségtől eltérő háttérismeret: Illés szemében nem megengedhető a két kultusz egymás mellett, (egymásban!) élése
- az általa közvetített valóságmodell a helyes, sőt, kizárólagosan az a helyes → hatalmi attitűd
- → saját magát a többiekkel szembe / fölé állító
- nyílt gúnnyal, megvetéssel, lekezeléssel él
- általában véve is nyílt kártyákkal játszik

Ámós

Ámós próféta

Gustave Doré (1865)

Forrás:

<https://www.wikiart.org/en/gustave-dore/the-prophet-amos>

Adalékok Ámós könyvéhez

II. Jeroboám alatt (i.e. 787–747): Izrael területi integritásának visszaállítása, ismét nagy kiterjedésű, **gazdasági fellendülés**
→ **szociális, társadalmi feszültségek**

Baal-kultusz, kánaánita istenségek tisztelete →

JHWH a kultusz által lekötelezhető, a bőség a kultusz hatékonyságának a következménye → a kiválasztottság tudatából táplálkozó hamis önbizalom, **hamis elbizakodottság**

9 fejezet: **fenyegető mondások, látomások, egyéb prófétai mondások, üdvhirdetés**

az irodalmi hagyományozás átalakul: az **elbeszélések helyett** a fókuszba: a prófétai **mondások** gyűjteménye kerül → befogadói reakció nem fontos a hagyományozó számára

Az Exodus-történet „kifordítása”

Halljátok meg azt az ígét,
amelyet az Úr mond rólatok,
Izráel fiai, az egész
nemzetségről, „**amelyet
fölhoztam Egyiptomból:**

**Csak veletek léptem
közösségre** a föld minden
nemzetsége közül, **ezért
kérem számon rajtatok
minden bűnötöket.”**

**„Nem olyanok vagytok-e a
szememben, Izráel fiai, mint
az etiópok?”** – így szól az Úr.

**„Én hoztam föl Izráelt
Egyiptomból, a
filiszteusokat meg Kaftórból
és az arámokat Kírból!”**

- **Ám 3,1–2**

שָׁמְעוּ אֶת־הַדְּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה
עֲלֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל כָּל־הַמְּשַׁחֲחָה
אֲשֶׁר הֶעֱלִיתִי מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר:

רַק אַתְּכֶם יָדַעְתִּי מִכֹּל מְשַׁחֲחֹת הָאָדָמָה
עַל־כֵּן אֶפְקֹד עֲלֵיכֶם אֵת כָּל־עֲוֹנֹתֵיכֶם:

- **Ám 9,7**

הֲלֹא כִבְנֵי כְּשִׁיִּים אַתֶּם לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל
נְאֻם־יְהוָה הֲלֹא אֶת־יִשְׂרָאֵל
הֶעֱלִיתִי מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּפְלִשְׁתִּיִּים
מִכַּפְתּוֹר וְאַרְם מִקִּיר:

Az ámószi megnyilatkozás elemzése

közlés:

a hallgatóság számára jól ismert képek, fordulatok olyan hagyományra, eseményre utal, amely szerves részét képezi az identitásuknak →

érzelmileg és intellektuálisan érintettek, érzelem kiváltása

csavar: a hagyomány észrevétlenül, rejtett módon új megvilágításba kerül, ellenkező előjelbe csap át

a próféta attitűdje:

empátia, együttérzés

a célközönség vágyainak, igényeinek ismerete

közös alapra helyezkedés, közös háttértudásra építés

a befolyásolás szándéka kifinomult eszközökkel

Irónia és költőiség a propaganda szolgálatában

- az Exodus-történet „kifordítása”:
- az Egyiptomból való szabadulás
  - nem az Úr népévé formáló, identitásképző történeti esemény,
  - nem ad öröme okothelyette: ↕
  - annak bizonyítéka, hogy Izrael mindenki másnál jobban felelősségre vonható
  - rettegésre ad okot
  - az Úr szabadító tetteinek egyike, melyeket más népek esetében is végrehajtott → egy esemény a föld népeinek történetében→ az idegen népek ellen próféciák is ironikus megvilágításba kerülnek (nem is idegenek, ill. Izrael népe is idegen, sőt, ő a legnagyobb ellensége saját magának)

Jónás

Jónást a tengerbe hajítják

A római Priscilla-katakomba
ókeresztény freskója

Forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3n%C3%A1s_k%C3%B6nyve

Néhány adalék Jónás könyvéhez

Szerzői/főszereplői név: 2Kir. 14,25-ből, II. Jeroboám kora
(i.e. 787–747): gát-héferi próféta, Amittaj fia

Tartalmi jellemzők: Ninive mint városállam, királya nincs megnevezve, bár a 8. sz.-ba van helyezve, csak a 7. sz.-tól az Újasszír Bir. Fővárosa → bizonytalanság a történeti ismeretek terén stb.

Műfaj: Elbeszélés → Illés-tört., 4 fejezet (kiv. 2. fejezet)

Keletkezés: kései keletkezés, i.e. 5–3. között (nyelvi, stiláris bizonyítékok stb.)

- **Jónás 3:4**

Kijelentés: „Még negyven nap, és elpusztul Ninive!” →

עוֹד אַרְבַּעִים יוֹם וְנִינְוָה נִהְפָּכֶת:

Reakció: böjt, zsákruha, bűnbánat, megtérés →

Következmény: Ninive nem pusztul el

nem tekinthető propagandisztikusnak

higgadt, józan kijelentés / fenyegető jóslat

nincsenek észérvek, logikai bizonyítások

nincs szó benne arról, hogy ez megváltoztatható lenne,
tehát *nem szándékozik* befolyásolni

→ látszólag paradox módon éppen ezzel változtat!

A jónási propaganda elemzése

→ indirekt befolyásolás, érzelmekre hatás

közlés:

- rövid, könnyen érthető, megjegyezhető, egyértelmű
- személytelen, a próféta nem állítja szembe magát a várossal, senkivel

a befogadók attitűdjei:

- elhiszik, hogy Jónás információ-többlettel bír
- egy olyan város pusztulását kerül kilátásba, amely az életüket jelenti, tehát számukra valódi érték
- mivel nincs utasítás, *saját elhatározásként élik meg a cselekvést*

Irodalom

- Rózsa Huba, *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe II.*, Budapest: Szent István Társulat, 2. átdolgozott kiadás, 1996, 19–45.
- Soggin, J. Alberto / Hoffmann Béla – Víg István, ford., *Bevezetés az Ószövetségbe. A kezdetektől az alexandriai kánon lezárásáig. Függelékek a Kr. e. 1. évezred első feléből származó palesztinai feliratokról és a babiloni fogság utáni első évszázadok kéziratos leleteiről*, Budapest: Kálvin János Kiadó, 1999, 221–258.
- Hahn István, „A próféták forradalma”, in: uő. / Haraszti György szerk., *A próféták forradalma. Vallástörténeti és történelmi tanulmányok* (Zsidó Tudományok – Múlt és Jövő Könyvek), Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1998, 181–201.

- Köszönöm a figyelmet!